

Pere Martí i Bertran

LLEGIR A L'ESO

1A.- Les enquestes, principal font d'informació:

Sobre la lectura a l'ESO, a part d'alguns treballs molt reduïts o molt locals¹, tenim tres grans enquestes fetes entre 1994 i 2008. La primera, i sens dubte la més important que s'ha fet fins ara, és la que va dur a terme la Inspecció d'Ensenyament de l'Àrea de Llengua durant el curs 1994-1995, els resultats de la qual es van fer públics al cap de dos anys ben bons (novembre de 1997). Els continguts de l'enquesta els vaig comentar extensament a l'article "La literatura catalana a l'ensenyament postobligatori: aproximació a una degradació"².

La segona enquesta a tenir en compte la trobem al volum coordinat per Jeroni Moya, titulat *Llegir per aprendre. Una proposta per treballar les lectures a l'ESO*³. Es tracta d'un estudi estructurat en dues parts: la primera recull dues enquestes, sobre hàbits lectors en general i lectura escolar en particular, adreçades al professorat i a l'alumnat, i l'anàlisi dels resultats. La segona part és una proposta de programació per a l'ESO (Llengua Catalana i Castellana), en què es destaquen els capítols dedicats a l'àmbit de la lectura. Les enquestes són molt completes i se n'ofereix el buidatge al annexos finals

¹ Un bon exemple en pot ser la realitzada per Isidor Cònsol a dotze instituts, i publicada a la revista *Cultura* (setembre 1990) amb el títol "Llegir a l'institut. Com escollir les lectures complementàries en les matèries de Llengua i Literatura Catalanes". I un altre de molt complet, però limitat a Cerdanyola del Vallès, pot ser el treball de Mireia Manresa, *Què llegeixen els adolescents? Lectura personal o lectura escolar. Anàlisi d'una campanya de lectura a Cerdanyola del Vallès*. Treball de recerca del programa de doctorat de Didàctica de la Llengua i la Literatura de la UAB, 2004. N'hi ha una síntesi publicada a "Lectures dels adolescents: entre la tria personal i la selecció escolar" (Articles, núm. 41, gener-març 2007).

² Publicat a *Articles...*, núm. 26 (gener-març 2002), p. 93-104. Reproduït íntegrament a la revista en xarxa *Cornabou* (<http://www.andreusotorra.com/cornabou/dossiers/articles>).

³ Jeroni MOYA (coord.), *Llegir per aprendre. Una proposta per treballar les lectures a l'ESO*, Bellaterra, Institut de Ciències de l'Educació de la UAB, 2005, amb la col·laboració de Núria Amat, Maria Mercè Bruguera, Jaume Closa, Caty Garcia i Imma López.

(Annex 1, professorat i Annex 2, alumnat), que també inclouen, en un Annex 3, la llista de lectures recomanades pel professorat.

La tercera la vaig dur a terme jo mateix per encàrrec de la ILC (Institució de les Lletres Catalanes) i el Departament d'Educació entre els cursos 2006-2008, i formava part d'un treball força extens, titulat "La literatura més enllà dels currículums". Un treball que pretenia oferir una radiografia, com més completa millor, de la presència de la literatura no curricular a les aules, i més concretament a les d'ESO, i que vam dividir en tres grans blocs⁴, el primer dels quals és el que ens interessa pel tema que tractem. La base del primer bloc, titulat "La literatura no reglada als centres d'ensenyament", va ser una enquesta que es va enviar a dos-cents dos centres, públics i concertats, triats aleatòriament pel Departament d'Educació, dels quals finalment només la van contestar cent trenta-tres. L'estructura de l'enquesta tenia tres apartats, corresponents als tres objectius informatius que volíem assolir. Al primer, que vam titular "La literatura a l'aula", no ens volíem limitar, ni de bon tros, com massa sovint s'ha fet, a saber quantes lectures es feien i quins autors i títols eren els més presents a les aules. Volíem anar més enllà i saber també quin tipus de literatura era la més treballada, com es treballava a l'aula, si es feia algun ús o divulgació de la feina feta, si s'utilitzava interdisciplinàriament... El segon bloc, que vam titular "La literatura fora de l'aula", pretenia obtenir informació de les activitats extraescolars en relació a la literatura, que es feien al centre i fora del centre: un dels objectius fonamentals del treball i estretament relacionat amb els altres dos grans apartats (món editorial i indústria cultural). El tercer bloc, i últim, volia aprofitar l'enquesta, a petició del Departament

⁴ Els vam titular: "La literatura no reglada als centres d'ensenyament", "L'oferta editorial més enllà dels llibres de text" i "Institucions i empreses de serveis literaris per a l'ensenyament"

d'Educació, per tenir una idea de quines necessitats plantejava el professorat en relació a la formació en literatura.

1B.- Conclusions de l'anàlisi de les tres enquestes:

De la nostra enquesta, contrastada amb les dues anteriors, en podem treure les conclusions següents, pel que fa al tema que ens interessa avui, la lectura a l'ESO:

BLOC 1: LA LITERATURA NO REGLADA A L'AULA

La literatura oral

- Malgrat el que es creu generalment, que la literatura oral es treballa sobretot a Primària, els resultats de l'enquesta són contundents: el 94% dels centres consideren que la treballen, amb més o menys intensitat, però tots hi dediquen una certa atenció i a més a més es fa a tots els cursos.
- La metodologia és d'allò més variada i normalment s'utilitzen diverses estratègies en una mateixa aula. Encara hi té un gran pes, la lectura en veu alta per part del professorat (83%) i poc la utilització de les noves tecnologies, que es van introduint, també en les pràctiques orals.
- La gran varietat de mètodes, de temps dedicat, de valoració en la nota trimestral... és fruit de la poca concreció de l'oralitat als currículums i, sobretot, del fet que els llibres de text en general no la incloguin d'una manera sistemàtica.

Els gèneres literaris (estudi, creació i difusió)

- Com s'ha constatat en estudis anteriors, i corrobora la nostra enquesta, l'escala de treball dels diversos gèneres és la següent: narrativa, poesia, teatre i en darrer terme l'assaig, molt poc present a les aules, sobretot de

primer cicle d'ESO. Sense haver-ne fet un estudi aprofundit, creiem que es correspon amb la presència, també, dels diversos gèneres als llibres de text.

- Que el treball sobre poesia s'acosti tant al de narrativa, no ens ha de fer estrany si tenim en compte que als llibres de text sempre n'hi apareix i que poc o molt es treballa. Que es treballin llibres de poesia com a lectures obligatòries o recomanades és molt menys habitual.

- Les diferències entre primer i segon cicle són gairebé inexistent pel que fa al treball de dos gèneres, la narrativa i la poesia. En canvi són notòries pel que fa als altres dos, el teatre i l'assaig. El teatre resulta més incomprensible, però la diferència en part pot ser deguda a la dificultat de trobar textos teatrals editats adequats a l'edat, en part al fet que molts centres treballen el teatre com a activitat extraescolar.

- La lectura i l'anàlisi dels textos literaris continuen sent els mètodes de treball més utilitzats. Alguns centres fan constar que a segon cicle ja introdueixen el comentari de text com a mètode habitual de treball.

- El treball dels gèneres literaris a l'aula es complementa de formes molt variades: lectures de curs, creació literària pròpia, materials en xarxa i audiovisuals, activitats extraescolars...

- La creació literària com a pràctica d'escriptura és una realitat a les nostres aules, com ho prova el fet que només tres centres diguin que no la utilitzen. El 98% dels centres, doncs, declaren que fan pràctiques de producció de textos literaris. I els gèneres més practicats són la narrativa i la poesia.

- De la mateixa manera que són majoria els centres que fan pràctiques de creació literària, també ho són els que difonen d'una manera o altra els treballs fets per l'alumnat: només 4 responen que no ho fan (97%).

- La difusió és generalitzada i variada alhora. Sempre té graus, que van des de l'ús intern, que és el més habitual, a la difusió externa, tant d'àmbit local o comarcal com nacional.

- Com apunten molts centres, la difusió principal es fa al voltant de sant Jordi, sigui participant en concursos interns o externs, sigui publicant els textos guanyadors a la revista o al web escolars o en altres de comarcals i en alguns casos nacionals... Val la pena de destacar el pes creixent d'internet en la difusió del treball literari, ja que 42 centres (32%) declaren que l'utilitzen, sigui a través de blogs, o de webs de centre, d'editorials, institucionals...

Les lectures complementàries a l'aula

- La lectura de textos literaris sencers als diversos cursos de Secundària, malgrat que ara com ara no forma part del currículum obligatòriament, és un fet present a tots els centres, ja que el 100% dels enquestats respon que en fan llegir. Aquest fenomen ja l'havien constatat les enquestes anteriors, amb les quals hem comparat els nostres resultats (Inspecció, 1997, i Moya, 2005).

- Com en les enquestes anteriors la mitjana de lectures senceres de literatura catalana és al voltant de tres llibres per curs, que es trien fonamentalment a proposta del departament o seminari.

- Els criteris de selecció varien força respecte de les enquestes anteriors, ja que el predominant a la nostra és “que agradin a l'alumnat” (92%), però significativament se situa en segona posició “que tinguin un valor literari” (88%).

- Una altra diferència clara fa referència als usos interdisciplinaris dels textos literaris. Mentre a la nostra enquesta han respost 38 centres que els tenen en compte (29%), a la de la Inspecció només ho feien un 1'6 % de centres; mentre que a la de Moya no es contemplava.

- Volem destacar, també, encara que siguin escadussers els centres que hi han fet una referència explícita, la importància que comença a tenir en la

tria que l'autor pugui anar a fer animació lectora al centre o no, un fenomen que també apunten les editorials. I encara, estretament relacionat amb les visites d'autors, alguns centres declaren tenir en compte els autors locals o comarcals a l'hora de programar les lectures, fenomen que veiem reflectit en les llistes de lectures dels centres.

- Que el nombre d'obres citades augmenti a mesura que avancen els cursos, pot ser degut al fet que als primers cursos hi sol haver més optativitat (els alumnes poden triar més i hi ha menys lectures obligatòries per a tot el grup classe).

- El gènere més llegit, com també constaten les enquestes anteriors, és el narratiu, i dintre del narratiu la novel·la. El segueixen la poesia, el teatre i l'assaig. Aquest darrer gairebé residual a Primer cicle d'ESO.

- Els títols recomanats són majoritàriament d'autors catalans i que escriuen en català. Significativament la proporció augmenta a mesura que avancen els cursos (63% a Primer i 69% a Quart), segurament a causa de la major programació de clàssics catalans a Segon cicle d'ESO i, doncs, de menys títols i autors de LIJ.

- A la nostra enquesta, les traduccions superen el 30% a tots els cursos, una mica inferior a les anteriors, i les llengües de les quals es tradueix més són l'anglès i el castellà, també a tots els cursos.

- Que el castellà sigui la segona llengua de la qual es tradueix més al català (en LIJ, naturalment) en part pot ser degut al fet que els autors més traduïts siguin catalans, o valencians, que escriuen en castellà: Jordi Sierra i Fabra, n'és l'exemple més contundent i present a tots els cursos, però també hi podem afegir Joan Manuel Gisbert, Laura Gallego, Elia Barceló, Manuel Quinto o Carlos Ruiz Zafón. És possible que una part del professorat ni tan sols tingui consciència que fa llegir traduccions, ja que en molts títols no hi consta.

- El model de treball amb llistes de lectures obligatòries o tancades, mixtes (algunes d'obligatòries i algunes d'optatives) i lliures (llistes àmplies proposades pel seminari o obertes totalment) no ha variat gaire amb el pas dels anys. En totes tres enquestes, hi predomina el model tancat (tots els alumnes, excepció feta de nouvinguts..., llegeixen les mateixes obres), que supera sempre el 60%, i el més alt es dona a la nostra (68%).

- A totes les enquestes es fa palès el predomini dels títols de LIJ entre les lectures recomanades. L'enquesta de la inspecció ja ho va constatar, però també va deixar clar que entre els departaments de català i de castellà hi havia diferències notòries.

A l'enquesta de Moya, les diferències entre català i castellà ja pràcticament només es noten a 4t d'ESO. Per tant, hi augmenta la prescripció de LIJ. A la nostra, no podem fer la comparació amb el castellà, ja que no en tenim dades; però és molt significatiu el canvi que es produeix a 4t d'ESO, ja que entre els títols més citats hi predominen clàssics (Rusiñol, Puig i Ferrer...) i contemporanis de prestigi, o si ho preferiu d'adults (Mercè Rodoreda, Maria Barbal, Manuel de Pedrolo, M. Àngels Anglada...). Les dues excepcions serien Jordi Sierra i Fabra (*Camps de maduixes*) i M. Mercè Roca (*Kenitra*). El fenomen caldrà veure si es consolida, però va en la línia de reivindicació dels grans noms en les lectures literàries, sobretot de segon cicle d'ESO; una línia que sembla clarament consolidada al Batxillerat.

- A totes les enquestes (a la de la Inspecció només s'intueix) destaca la dispersió de títols recomanats. A la de Moya només donen els 7 més citats a cada curs, però en una llista a part podem trobar-hi tots els altres, com també hem fet nosaltres. A cada curs n'hi ha una quarantena que només han estat citats una vegada, com ens diuen. A la nostra, els títols només citats una vegada superen els 125 a tots els cursos!

- Tot i l'obsessió d'alguns sectors pel cànon i tot i alguns estudis (en aquest cas a nivell estatal) que assenyalen que les lectures es concentren en una

trentena d'autors, els resultats de la nostra enquesta, com hem apuntat, diuen més aviat el contrari. A més, el nombre d'autors i de títols que es mantenen al llarg dels anys, almenys en català, és força reduït. Si comparem les tres enquestes (Inspecció, Moya i nostra), només trobem els següents títols entre els més citats a totes tres:

Mecanoscrit del segon origen i Joc brut de Manuel de Pedrolo

Hem nedat a l'estany amb lluna plena de Jesús Bonals/ Raimon Esplugafreda

Tot et serà pres de Pau Joan Hernández

Raquel d'Isabel-Clara Simó

L'amic retrobat de Fred Ullman

Aloma de Mercè Rodoreda

- La lectura de clàssics, tant de la literatura universal (Homer, Molière, Hugo, Dickens, Shakespeare, Plaute, Poe...) com dels considerats clàssic de LIJ (Stevenson, Defoe, Verne, London, Kipling, A. C. Doyle, Melville...), fa tota la impressió que ha augmentat, tenint en compte els resultats de la nostra enquesta. Tot i això, com que en la majoria dels casos no es fa constar, molt ens temem que les dites lectures siguin adaptacions de les nombroses que han anat apareixent en col·leccions diverses (clàssics adaptats, lectura fàcil...) i que es comencen a posar com a lectura per a tot el grup classe, en comptes de fer-ho per als alumnes per als quals estan pensades aquest tipus d'edicions (nouvinguts, alumnes amb necessitats educatives especials...).

- La manera com es treballen els llibres s'ha preguntat a les diverses enquestes i en totes hi destaquen els treballs escrits sobre els llibres: un 77'6% dels centres a l'enquesta de la Inspecció; un 49% a la de Moya, segons els professors, mentre que els alumnes diuen que sempre els en fan fer en un 58'6% i un 22'9%, que generalment sí; i un 59% en la nostra. La diferència tan marcada entre la primera i les altres dues pot ser deguda a la

tendència a fer llegir per plaer que s'ha anat imposant. Altres mètodes són les fitxes i els resums (a la de la Inspecció arriba a un 39'6%, a la de Moya a un 42% i a la nostra es redueix al 30%), els exàmens escrits o les proves de lectura (a la de la Inspecció arriba a un 74'3%; a la de Moya és del 64%, segons el professorat, mentre que l'alumnat diu que n'hi fan fer un 52'4%, al qual caldria afegir el 21'9% que declara que generalment sí; a la nostra puja fins a un 84%). Les proves orals, en canvi, tenen molt menys predicament: a la de la Inspecció, no s'hi fa referència; a la de Moya només un 17% del professorat declara que les fa servir; a la nostra arriba a un 26%.

- Pel que fa a la lectura a l'aula o a casa, l'enquesta de la Inspecció diferencia segons els gèneres: la novel·la habitualment es llegeix a casa (75'2%); el teatre és més minoritari, i es llegeix un 29'7% a l'aula i un 17'3% a casa; la poesia es llegeix a l'aula en un 40'4%. A les altres enquestes no s'ha diferenciat per gèneres: a la de Moya un 34% del professorat diu que fa les lectures a l'aula; mentre que a la nostra la lectura a casa puja a un 77%.

- Pel que fa a l'avaluació de la lectura, l'enquesta de la Inspecció diu textualment: "Les activitats de lectura influeixen en la qualificació global entre un 20 per cent i un 30 per cent". El professorat entrevistat a Moya, respon que la lectura hauria de valer entre un 10 i un 30% de la nota en un 60% dels casos, mentre que el 40% restant considera que només hauria de servir per arrodonir la nota. Les respostes de la nostra no se n'allunyen gaire, ja que, enrassat, es mou al voltant d'un 20%.

- En parlar d'interdisciplinarietat, el Departament amb el qual es col·labora més és Visual i Plàstica, fonamentalment per les participacions en activitats teatrals, però també per altres activitats de plàstica (murals, il·lustracions...), molt freqüents a Primària i encara força habituals a Primer cicle d'ESO.

- El segon Departament amb més col·laboracions és el de Socials, ja que sovint se'ls demanen contextualitzacions d'obres llegides o es trien obres per treballar-les conjuntament, com fan constar alguns centres.
- La col·laboració entre les diverses llengües suposem que encara augmentarà més amb els nous currículums (LOE), ja que català, castellà i llengües estrangeres s'agrupen en una mateixa àrea i comparteixen currículum.

1C.- Activitats extraescolars i literatura:

Tot i que s'allunya una mica del nostre objectiu, malgrat estar-hi molt relacionat, podem fer un breu repàs de les activitats extraescolars de caire literari que es duen a terme als centres, segons les enquestes:

BLOC 2: LA LITERATURA FORA DE L'AULA

Activitats extraescolars:

- Que 112 centres (el 84%) hagin respost que fan activitats literàries fora de l'aula, ho hem de considerar una dada molt positiva, ja que la impressió general era que fins ara els centres que en duïen a terme més aviat eren minoria. Hem hagut de parlar només "d'impressió", perquè, que sapiguem, no hi ha estudis anteriors sobre el tema. L'enquesta de la Inspecció només fa una breu referència a la innovació que representa que entre les motivacions i estratègies per afavorir la lectura alguns centres convidin l'autor llegit. En concret diu que els Departaments o seminaris de català que ho fan representen un 11'4% (els de castellà només un 3'3%). Les enquestes de Moya no s'hi refereixen explícitament, tot i que en parlar dels treballs complementaris sobre les lectures, un 8% dels centres opten per

“Altres opcions”, on suposem que s’haurien d’incloure les visites d’autors o altres activitats extraescolars a l’entorn del llibre llegit.

- Entre els activitats culturals dutes a terme al llarg del curs pensades per a l’ESO (les destinades al Batxillerat o les no literàries no les hem tingudes en compte), hem de destacar:

- 79 centres han respost que fan alguna activitat literària fora del recinte escolar. Entre aquestes activitats, no hi ha dubte que sobresurten les anades al teatre, ja que se n’especifiquen una vuitantena, tant de representacions fetes per empreses culturals especialitzades en activitats educatives (hi destaquen Transeduca i Eina d’Escola), com d’espectacles fets dins de la temporada teatral, normalment barcelonina, que sol oferir sessions escolars (hi destaquen el TNC i el Jove Teatre Regina). Pel que fa a l’alumnat al qual van destinades les activitats teatrals, 49 eren per a Segon cicle i 34 per a Primer cicle. A més, tot i que l’haviem exclòs de l’enquesta, 23 centres han destacat activitats per al Batxillerat.

- El total de centres que fan constar que han complementat les lectures amb la visita d’algun autor o autora és de 59, entre els quals han fet 99 xerrades, que corresponen a 58 autors diferents. 4 noms apareixen citats en cinc ocasions o més (Pilar Garriga, Pau Joan Hernández, Núria Pradas i Àngel Burgas) i la majoria només una vegada. Entre els autors més citats, en trobem dos que també ho són entre els més llegits en les llistes de lectures obligatòries, concretament a 1r d’ESO: Pilar Garriga i Àngel Burgas. N’hi ha un altre, Pau Joan Hernández, que apareix entre els més citats a totes tres enquestes. El cas de la Núria Pradas pot ser diferent, ja que és una autora citada a tots els cursos d’ESO, però amb títols molt variats. Per això no havia destacat anteriorment. De les 99 xerrades, 57 han estat concertades a través d’editorials (se’n citen 11 de diferents, entre les quals destaquen Barcanova i Cruïlla, tot i que en molts casos només es diu que ha estat a través d’una editorial sense especificar quina), en 18 casos no

s'especifica; 13 ho han estat a través de la ILC (Institució de les Lletres Catalanes) i 11 a través d'altres contactes (AMPA, Ajuntaments o contactes personals del professorat). Pel que fa al cicle per al qual es programen les xerrades, gairebé hi ha un empat, (40 per a Primer cicle i 45 per a Segon cicle). A la resta no s'especifica o es diu que són per a l'ESO, en general.

- 47 centres han respost que feien algun tipus d'animació lectora: 23 centres n'han fet a través d'alguna editorial (se'n citen dues en concret: Edebé i Casals), 22 a través de la Biblioteca del centre i 2 no ho especifiquen.

- 38 centres han respost que fan algun itinerari literari o sortida a cases-museus d'escriptors. És una xifra significativa, però hem de tenir en compte que 15 activitats s'especifica que són per al Batxillerat. De la resta, la majoria són per a Segon cicle, ja que només se'n citen 3 per a Primer cicle. De les 10 activitats clarament literàries que se citen, les dues més destacades sens dubte són la ruta modernista de Sitges, que diuen que han fet 11 centres; i la visita a la Casa Museu de Josep Pla (5 centres).

- 37 centres afirmen que fan algun tipus de presentació de novetats a l'alumnat. Amb molta diferència respecte de les altres opcions (bibliotecari, comercial, especialista en LIJ...), destaquen les presentacions fetes pels mateixos professors (33 centres).

-17 centres responen que han fet conferències. Pel que fa als nivells, hem de dir que se'n fan de dedicades a tots (alguns centres assenyalen clarament que la conferència és per a tot l'alumnat del centre), però sembla que augmenten a mesura que ens acostem a cursos superiors. Per això hi predominen les adreçades a Segon cicle d'ESO i, tot i haver-les exclòs de l'enquesta, com hem dit, les destinades explícitament a Batxillerat.